

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Стаття присвячена дослідженню проблем становлення та розвитку системи територіальної оборони України як системи загальнодержавних, військових і спеціальних заходів, що здійснюються з метою забезпечення обороноздатності та суверенності країни, особливо в умовах спільних дій різновидових і різновідомчих сил і засобів складових структур сектора безпеки та оборони України, їх вплив на вирішення воєнного конфлікту, з метою внесення необхідних змін у нормативно-правову базу у сфері національної (військової) безпеки.

Ключові слова: Територіальна оборона, сили спеціальних операцій, військовий конфлікт, форми і способи збройної боротьби.

Постановка проблеми та її актуальність. В сучасних умовах застосування військової сили продовжує залишатися актуальним способом вирішення міждержавних протиріч і забезпечення національної безпеки на сучасному етапі розвитку суспільства. Бойові дії у воєнних конфліктах характеризуються широким спектром форм і способів їх ведення. Як свідчить історія воєнного мистецтва, складовою частиною агресивних дій воєнного характеру було і продовжує залишатися широке застосування сил спеціальних операцій (ССО), які діють тепер не тільки у воєнний, але й в мирний час. Особлива увага у діяльності цих сил приділяється розгортанню повстанського та партизанського рухів під управлінням та контролем ССО, формуванню

Єфімов Геннадій Васильович, кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Музика Олександр Олексійович, молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Єфімов Г.В., Музика О.О., 2016

партизанських і повстанських загонів із місцевого населення, його навчання, озброєння, призначенню керівників, виплаті грошової допомоги. Діяльність ССО стає фундаментом ведення так званої «гібридної війни», практично підтверджується агресивними діями ССО Російської Федерації (РФ) в Криму та південно-східних районах України.

Для протидії сучасним загрозам, які мають комплексний характер, необхідно розглядати застосування сил і засобів держави, потенціалу недержавних організацій як сукупність узгоджених і взаємозв'язаних за цілями, місцем і часом кампаній, операцій, заходів, дій, акцій політико-дипломатичного, економічного, військового та іншого характеру, що здійснюються відкрито і приховано, за єдиним задумом і планом для досягнення мети, яка поставлена вищим керівництвом держави. Такий підхід щодо застосування сил і засобів повинен мати комплексний, міжвидовий і міжвідомчий характер, що якраз і притаманно територіальній обороні (ТрО), яка законодавчо визначена як система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються в особливий період, при цьому однією з її основних завдань є організація боротьби з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними збройними формуваннями [1].

У зв'язку з цим керівництвом держави прийнято рішення щодо розвитку Сектора безпеки та оборони, який повинен бути готовим до гнучкого й швидкого реагування на нові тенденції у способах і формах ведення бойових дій у конфліктах ХХІ ст., що потребує нарощування відповідних необхідних оперативних та інших можливостей (спроможностей) складових Сектора безпеки та оборони. Одним з основних часткових завдань цього напрямку на період до 2020 року визнано необхідність удосконалення системи Територіальної оборони, зміни поглядів на її організацію та ведення, порядку комплексування різновідомчих сил і засобів під час виконання ними завдань територіальної оборони, способів боротьби з терористичними і диверсійними силами противника в сучасних умовах, особливостей управління територіальною обороною тощо [2, 3].

Виходячи із джерел, на яких ґрунтується вітчизняне воєнне мистецтво, можливо виділити наступні найбільш характерні форми воєнних дій: операції, бойові дії, бої, стратегічні, стабілізаційні і специфічні дії. Відповідно до існуючої класифікації, *територіальна оборона* віднесена до стратегічних дій Збройних Сил (ЗС) України. В свою чергу Антитерористична операція (АТО), за ієрархією, відноситься до специфічних дій, при цьому участь в ній частин (підрозділів) ЗС достатньо обмежена відповідно до чинного законодавства. Разом з цим аналіз ведення «гібридної війни» на Сході України, збройних конфліктів останнього десятиліття дає змогу стверджувати, що характерна риса воєнних конфліктів ХХІ століття якраз і полягає в істотному зростанні ролі і значенні *стабілізаційних, специфічних дій та спеціальних операцій* для локалізації конфліктів. Досвід АТО засвідчив, що форми застосування військ мають характерну тенденцію до розширення та ускладнення. В таких умовах проведення бойових операцій стало можливо тільки за умов створення зведених формувань з різних видів ЗС, родів військ, спеціальних військ та інших структур та відомств складових Сектора безпеки та оборони держави. По суті справи, ці дії породили новий вид воєнних (бойових) дій – широкомасштабні антитерористичні (протидиверсійні) операції з елементами загальновійськового бою та одночасним виконанням різнопланових задач різновідомчими формуваннями у тісній взаємодії. Практикою бойових дій фактично вироблена нова форма оперативних дій – *стабілізаційні дії*, які являють собою сукупність узгоджених і взаємопов'язаних метою, завданнями, часом і діями військових, оперативних, режимних та інших заходів, в тому числі спеціальних операцій щодо знищення незаконних збройних формувань (НЗФ) на власній території, які проводяться в певному регіоні у визначені терміни за єдиним задумом та планом, під єдиним керівництвом, з метою стабілізації суспільно-політичної та воєнної обстановки.

Таким чином, можна стверджувати, *що хоча за формою застосування АТО віднесена до специфічних дій, то за способами дій – фактично відноситься до стабілізаційних дій, складовою частиною яких є спеціальні*

операції щодо знищення ССО противника (НЗФ) на власній території, що притаманні і характерні для системи територіальної оборони як форми стратегічних дій ЗС. Зазначене свідчить про значну розбалансованість воєнної науки у сфері створення єдиного понятійного апарату, який повинен стосуватися всіх складових забезпечення обороноздатності держави, залишається низка нерозв'язаних питань і суперечностей щодо визначення сутності категорії «територіальна оборона», її співвідношення з такими базовими поняттями, як «анти-терористична операція», «стабілізаційні, специфічні дії», «спеціальні операції на власній території», «операції з організації руху опору на тимчасово захоплених територіях». Відповідно актуальною стає нагальна потреба в удосконаленні нормативно-правової бази та категорійно-понятійного апарату, який стосується забезпечення як воєнної, так і у цілому національної безпеки держави.

Стан дослідження проблеми. Висновки щодо ведення АТО, результати чисельних навчань, тренувань, конференцій і семінарів з територіальної оборони свідчать, що на сьогодні в Україні залишається остаточно невизначеним її місце і роль у загальній системі забезпечення обороноздатності держави, організації управління виконанням заходів ТрО при проведенні Антитерористичної операції (АТО) на Сході України, а також про відсутність єдиного понятійного апарату і загальноприйнятих поглядів на методи організації управління і підтримки взаємодії між силами різних міністерств і відомств, відповідно, і фундаментальних теоретичних розробок з цих питань.

Разом з цим, відзначаючи високу важливість проведених наукових досліджень проблем ТрО [4-11], ці дослідження, на думку авторів, мали характер періодичної спрямованості, дещо стрибкоподібний характер у залежності від вектора спрямованості державної політики у сфері безпеки, містили велике розмаїття думок і пропозицій, які в кінцевому результаті так і не були узагальнені на основі системного підходу. Практично відсутні дослідження щодо

комплексного використання силових структур та органів державної влади і місцевого самоврядування в системі ТрО. Досвід участі ЗС України в АТО виявили низку проблем функціонування сил складових Сектора безпеки та оборони в умовах існуючих і потенційних загроз, зокрема відсутність чіткого розподілу відповідальності за формування та застосування різновідомчих сил та об'єднаного керівництва ними, недостатній рівень готовності ЗС та інших військових формувань (ІВФ) до ведення сучасної збройної боротьби, і насамперед в умовах ведення «гібридної війни» [12, 13].

Мета та завдання дослідження. При дослідженні проблем організації та функціонування системи управління оборонними заходами, зокрема територіальною обороною, перш за все слід дати остаточні відповіді на наступні питання: що являє собою сама система ТрО в умовах неоголошеної війни з РФ (відповідно необхідне уточнене визначення її сутності, мети та основних завдань територіальної оборони в сучасних умовах); виконання яких оборонних завдань покладається на систему ТрО; які складові Сектора безпеки та оборони залучаються до виконання визначених завдань системі ТрО; які органи управління доцільно використовувати (створювати) в системі ТрО, їх організаційно-штатна структура, кількість і склад робочих (оперативних) груп на пунктах управління; яка система зв'язку та АСУВ(С) повинна використовуватися в системі ТрО. В свою чергу, це вимагає здійснення аналізу поглядів на створення системи ТрО в державі, існуючої нормативно-правової бази з питань воєнної (національної) безпеки України, її впливу на організацію територіальної оборони, розподілу завдань, функцій і повноважень між суб'єктами управління територіальною обороною.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що наявні виклики і загрози воєнного характеру нашої державі вимагають принципово нових поглядів і підходів до забезпечення обороноздатності держави. Збройна агресія РФ наочно демонструє нам приклад так званої війни без правил, коли першочерговими об'єктами ураження стають

навіть не самі військові формування, їх особовий склад, техніка та озброєння, а інфраструктура держави, людські ресурси, що забезпечують її безперербійне функціонування. Найважливішою особливістю сучасної «гібридної війни» є також широке застосування терористичних і диверсійних методів збройної боротьби. В таких умовах суттєво зростають роль і місце територіальної оборони у забезпеченні не тільки воєнної, а в цілому національної безпеки держави.

Сучасні реалії свідчать, що саме територіальній обороні повинно відводитися одне з пріоритетних, а цілком можливо, і провідних місць у загальному комплексі загальнодержавних оборонних заходів. Більш того, обстановка склалася таким чином, що на окремих етапах збройного протиборства вся його суть обмежена лише рамками територіальної оборони, за умов певного розширення її завдань і функцій.

Нині територіальна оборона України – це єдина законодавчо визначена форма спільного застосування сил і засобів міністерств (відомств) та інших органів виконавчої влади [1, 14]. Тому спільне застосування військових, воєнізованих і невоєнізованих формувань, правоохоронних органів, підприємств, установ та організацій, спільна підготовка різновідомчих формувань (сил) до дій в кризових ситуаціях (особливий період), централізація керівництва ними, збалансування військово-цивільних відносин та інші проблеми ТрО мають розв'язуватись на основі системного підходу в межах єдиної державної програми на міжвідомчому рівні, мета якої – запропонувати шляхи приведення системи територіальної оборони України у відповідність до сучасних вимог і економічних можливостей держави, власного досвіду та досвіду розвинутих країн світу, враховуючи, що завдання ТрО повною мірою притаманні стабілізаційним, спеціфічним діям і спеціальним операціям на власній території. Невипадково, в сучасній Воєнній доктрині України [13] зазначено, що «оборона України шляхом проведення спільних операцій сил оборони поєднується з територіальною обороною, а на тимчасово захоплених ворогом територіях організовується опір».

Перший етап стабілізації обстановки на Сході України засвідчив виконання силами АТО невластивих їм завдань, які відповідно до існуючої законодавчої бази повинні виконуватися ЗС України та складовими Сектора безпеки та оборони у правовому полі територіальної оборони, під керівництвом ГШ ЗС України. По суті, Уряд держави зіткнувся з необхідністю в мирний час фактично привести в дію систему територіальної оборони і несистемно випробувати її в режимі реального функціонування, практично системно не підпорядкованих різновідомчих формувань (структур, органів).

Особливістю цієї обстановки стала законодавча відсутність протягом тривалого часу визначення порядку підпорядкованості, організації координації дій та взаємодії у діяльності органів державного управління всіх рівнів. Фактично їх робота продовжувалася в умовах мирного часу, так як правовий режим надзвичайного чи воєнного стану не був введений. Жодним законодавчим актом порядок їх дій в таких умовах не визначений. Це змусило керівництво держави терміново повернутися до вирішення проблем удосконалення організації і ведення ТрО.

З метою розуміння важливості поставленої проблеми вважаємо за необхідне кілька слів присвятити історії нелегкого становлення та розвитку системи територіальної оборони (ТрО) як в колишньому СРСР, так і з отриманням незалежності – в Україні, враховуючи, що деякі дослідники вважають, що «... у радянських воєнних енциклопедіях та словниках 80-х років термін «територіальна оборона» відсутній» [15]. Дійсно, починаючи з 90-х років минулого століття, почали формуватися погляди на сутність, завдання та організацію територіальної оборони в Україні. Але становлення та розвиток системи ТрО в країні здійснювався не на пустому місці. Починаючи з кінця вісімдесятих років, у колишньому Радянському Союзі визнається актуальною тема організації ТрО.

У 1988 році виходять проекти «Настанови з територіальної оборони СРСР» (ч. 1, 2) тактичного (область – зона ТрО) та оперативно-стратегічного (військовий округ

воєнного часу) рівня [16, 17], в яких визначалися погляди (які підлягали перевірки практикою) щодо функціонування військового командування, збройних сил, інших військових формувань та правоохоронних органів, органів державної влади (партійних органів) в умовах особливого періоду з введенням в дію правового режиму воєнного стану. Відповідно до цього в обласних військових комісаріатах ще в мирний час створюються оперативні відділи. На базі внутрішніх і прикордонних військових округів СРСР у воєнний час передбачалося створення військових округів воєнного часу якраз для виконання завдань територіальної оборони, організації тісної взаємодії з органами влади (партійними органами) для вирішення широкого кола питань, пов'язаних з обороноздатністю держави, починаючи з проведення заходів мобілізації і закінчуючи функціонуванням всієї інфраструктури в умовах особливого періоду. І це особливо необхідно підкреслити, а не те, як сприймають ТрО деякі керівники та науковці, які девальвують це поняття лише до виконання певних обмежувальних та охоронних заходів. Одночасно на базі прикордонних військових округів (ВО) у воєнний час, крім того, передбачалося розгортання відповідних фронтів, для завдання контрударів у випадку нападу країн НАТО на угруповання Груп радянських військ, які були розташовані в країнах Варшавського договору і повинні були стримати перший удар. Таким чином, війська (сили), органи управління фронту завдаючи контрудар, йшли вперед, а визначені війська (сили), органи управління військового округу воєнного часу залишалися в межах відповідальності ВО. Але в умовах розвалу Радянського Союзу погляди на організацію ТрО практичної апробації не отримали.

З отриманням незалежності, у 1993 році під керівництвом Президента України проводяться перші стратегічні навчання у масштабі держави, на які були залучені не тільки керівники силових структур, але і керівники галузей національної економіки держави, інших міністерств і відомств. Головний висновок навчань – це відсутність скоординованих дій між управлінськими

складовими держави на особливий період, всі міністерства та відомства розробляють плани, але вони між собою (між відомствами) не узгоджені і не взаємопов'язані. З цього часу робляться певні кроки у напрямку відновлення та розвитку системи територіальної оборони в Україні.

При цьому слід особливо підкреслити, що основна проблема полягала в тому, що на першому етапі незалежності України ще існувало поняття фронту, який, за поглядами військового керівництва, у випадку агресії хоча і міг завдавати стратегічний контрудар, але практично залишався на власній території. В умовах інертності військового управлінського механізму на теренах існуючих прикордонних Прикарпатського та Одеського військових округів достатньо тривалий час залишалося формування в особливий період управлінь відповідних фронтів та одночасно управлінь військових округів воєнного часу. При цьому 3/4 офіцерського складу існуючих військових округів призначалися на посади в управління фронтів.

Відповідно до висновків стратегічного навчання, у 1994 році створюється управління територіальної оборони ГШ ЗС України, Центри територіальної оборони військових округів (в подальшому оперативних командувань (ОК) та Центри територіальної оборони (ЦТрО) армій (армійських корпусів). Розробляється перша редакція «Положення про територіальну оборону». Але у зв'язку з проведенням чергової реформи у ЗС та обґрунтуванням необхідності створення Головного командування Сухопутних військ (ГКСВ) управління територіальної оборони ГШ розформовується, а його функції передаються ГКСВ, при цьому без створення окремої структури в Командуванні, яка б безпосередньо займалася цим питанням, і тільки через два роки у його штат вводиться відділ територіальної оборони, але у складі оперативного управління ГКСВ, практично без будь-яких самостійних функцій, при цьому управління напрямків Головного управління ГШ питаннями організації територіальної оборони практично не займалося, вважалося за достатнє делегування повноважень ГКСВ.

У 1996 році, на особливий період ліквідуються формування управління фронтів та військових округів воєнного часу, замість них на воєнний час передбачається створення єдиних управлінь військових округів воєнного часу на базі Прикарпатського та Одеського військових округів, у складі яких передбачалося розгортання управлінь Територіальної оборони і підготовки резервів (УТрО і ПР). Вони формувалися на базі Центрів територіальної оборони із залученням управлінь, відділів і служб ВО (в подальшому ОК), які складали окремі ПУ, що залишалися у місці постійної дислокації і на який прибували оперативні групи силових структур. На КП командувача військами від УТрО і ПР убувала лише невелика оперативна група. Був відпрацьований штат і розроблені обов'язки посадових осіб управління, а головне, на численних навчаннях і тренуваннях відбулось його практичне випробування щодо спроможності ефективно функціонувати. Одночасно із заходами територіальної оборони здійснювався аналіз (з навчання) безповоротних і санітарних втрат, організовувалося розгортання запасних і резервних частин (підрозділів) і робилися спроби спланувати підготовку в них як окремих спеціалістів, так і боеготових підрозділів для поповнення втрат, робилися спроби розібратися з порядком функціонування гарнізонів воєнного часу, які залишалися в тилівій смузі, зокрема організації охорони тилу угруповання військ (сил) тощо.

Витки подальших неодноразових і недостатньо продуманих реформувань воєнної сфери держави, які супроводжувалися невинуватою частою зміною керівництва та поглядів на забезпечення обороноздатності держави, приводять вже до ліквідації не тільки ЦТрО армійських корпусів, але і ЦТрО оперативних командувань. Подальший процес непродуманого реформування призвів вже і до ліквідації ОК, створення на їх базі Територіальних управлінь, без будь-яких повноважних функцій між управліннями АК та Командуванням СВ, наступний етап реформування визнав необхідність відродження ОК, але на базі одного із АК, відповідно зрозуміла якість такого

реформування, відповідно був втрачений накопичений досвід колишніх Прикарпатського та Одеських військових округів (в подальшому ОК).

З відходом в історію поняття «Фронт», залишилася проблема співвідношення таких базових визначень, як «оборонна операція», «стабілізаційна і спеціальна операції», «територіальна оборона», яка практично не вирішена на сьогодні.

Більш того, актуальності набувають такі поняття, як «охорона тилу», «боротьба з НЗФ та ДРГ», «військові гарнізони воєнного часу», «комендантські райони» тощо. Особливого значення набуває роль і місце в них силових структур, і в першу чергу НГ України (так як лише вона разом із ЗС є військовими формуваннями), можна ще до них віднести добровольчі формування, без будь-якої законодавчої бази. Всі інші складові Сектора безпеки та оборони держави тепер відносяться або до правоохоронних органів зі спеціальним статусом, або є суб'єктами забезпечення обороноздатності держави.

Особливої уваги заслуговує розгляд проблеми організації системи охорони тилу об'єднаного угруповання військ як складової частини територіальної оборони, з урахуванням задач боротьби з ДРС та антидержавними озброєними формуваннями, на сьогодні вона практично відсутня.

Слід зазначити, що на четвертий день війни, 26 липня 1941 року, був створений інститут начальників охорони тилу діючої Червоної Армії, на який покладалася задача охорони фронтових та армійських тилів. Начальниками охорони п'яти фронтів були призначені начальники прикордонних військ Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) прикордонних округів, з передачею в їх оперативне підпорядкування прикордонних, опера-тивних, конвойних, а також військ НКВС з охорони важливих державних об'єктів. Але, як зазначено в матеріалах «Советское военное искусство в ВОВ» (Т1-3), робота цих органів в основному була спланована у відриві від військового командування. Тому в червні 1943 року була проведена Конференція з питань організації охорони тилу діючих фронтів, з метою посилення керівництва військами НКВС, які здійснювали охорону тилу, налагодження тісної

взаємодії з командуючими військами фронтів, органами внутрішніх справ і державної безпеки прифронтової смуги було створено Головне управління військ НКВС з охорони тилу Діючої Червоної Армії. Начальниками військ охорони армій та фронтів були призначені старші начальники вже не прикордонних, а оперативних військ НКВС з оперативним підпорядкуванням відповідним командувачам Червоної Армії. Однак слід особливо підкреслити наступний висновок: «Питання організації охорони та оборони тилу на різних фронтах вирішувалися по-різному. З початку і до кінця війни не було повної якості і чіткості у тому, хто безпосередньо організовує охорону та оборону тилу фронту, армій, які сили і засоби повинні застосовуватися для цієї мети». Як бачимо, питання взаємодії силових структур при організації охорони тилу є дуже складним, яке остаточно не знайшло свого вирішення і в ході Другої світової війни.

З 1957 року у ЗС СРСР завдання з охорони тилу було покладено на управління тилу військових округів, при цьому лише через 11 років, у 1968 році, виходить лише проект «Наставлення по охоране фронтового тылу» [18], який в першу чергу стосувався дивізій охорони тилу, де була спроба відновити досвід війни, але цей проект широкого втілення у військову практику не знайшов. В подальшому колишні дивізії охорони тилу (кадру) були переформовані в бригади, які в кінцевому результаті були виключені зі схем мобілізаційного розгортання оперативних командувань. Відповідно, на наш погляд, завдання охорони тилу будь-якого угруповання військ, що створюється, повинно трансформуватися в Систему територіальної оборони.

Ще одна з проблем в Системі територіальної оборони – створення гарнізонів воєнного часу, комендантських районів та організація і підтримання в них встановленого правового режиму. Залишаються відкритими питання щодо місць і порядку розгортання таборів військово-полонених оперативних командувань (оперативного угруповання військ), де будуть розгорнуті приймальні пункти військовополонених і фільтраційні пункти, хто їх буде охороняти; яким чином буде здійснюватися збір, супроводження та охорона військовополонених; ким і як

визначається та організовується порядок збору, зосередження, обліку трофейного, пошкодженого, кинутого майна і техніки, організації поховань тощо. Вирішення цих важливих питань тривалий час залишалось осторонь.

Слід звернути увагу і на той факт, що існуюча законодавча база жодним чином не оговорює порядок взаємовідносин між комендатурами, що створюються та районними військовими комісаріатами і штабами зон територіальної оборони

Висновки та пропозиції. У зв'язку з наведеним, а також зважаючи на висновок «Експертного звіту щодо діяльності уряду в секторі національної безпеки і оборони», який підготовлений недержавним аналітичним центром «Українські студії стратегічних досліджень», що «робота зі створення системи територіальної оборони, яка почала фактично стихійно формуватися на початку військової агресії РФ, припинилася» [19], ми пропонуємо деякі погляди на організацію Територіальної оборони (ТрО) держави, які базуються на довгорічній практичній та аналітичній роботі.

Дослідження проблем організації ТрО України та їхній аналіз свідчать, що вона в сучасних умовах виконує подвійну функцію, по-перше, територіальна оборона складає основу обороноздатності держави, а проведення різноманітних операцій ЗС – є лише однією із складових частин загальнодержавних безпекових та оборонних заходів; по-друге, заходами територіальної оборони забезпечується виконання завдань ЗС. Таким чином, здійснюється принцип «ЗС – для ТрО» та «ТрО – для ЗС України».

При цьому надзвичайно важливо виділити три способи організації та управління заходами ТрО: перший – на території, де безпосередньо ведуться бойові дії військовими формуваннями (районах ведення операцій) і крім бойових завдань щодо знищення противника, одночасно виконуються заходи територіальної оборони; другий – поза межами ведення бойових дій (основний), на території, де регулярні війська відсутні або виконують окремі завдання оборони держави; третій – на тимчасово захоплених ворогом територіях, де організовується рух опору.

Результати практичної діяльності, аналіз підходів до визначення ролі й місця ТрО в загальній системі оборони України свідчать про доцільність в сучасних умовах дати наступне визначення поняттю «Територіальна оборона України».

ТрО є системою загальнодержавних, воєнних та спеціальних заходів, що здійснюються в загрозовий та особливий період і завчасно плануються, організуються, вдосконалюються та частково виконуються в умовах мирного часу. Вона є однією з форм ведення державою воєнних дій і включає в себе стратегічні, оперативно-тактичні, мобілізаційні, технічно-оборонні і навчальні заходи, що мають за мету переведення складових Сектора безпеки та оборони держави на функціонування в умовах особливого періоду (воєнного часу), підготовку визначених сил і засобів до виконання завдань щодо підтримки і забезпечення дій регулярних військ (сил), ведення самостійних бойових (стримувальних, охоронних, обмежувальних, протидиверсійних, специфічних, іррегулярних) дій та здійснення широкого кола організаційних і рятувальних заходів на всій території держави (окремих регіонах). Завданням територіальної оборони є також організація і координація діяльності невійськових осередків оборони для підтримки Збройних Сил щодо захисту держави.

Основу територіальної оборони складають координація дій та організація тісної взаємодії між державними органами влади всіх рівнів, органами місцевого самоврядування, органами управління галузей національної економіки, підприємствами, установами та організаціями (незалежно від форм власності), органами військового управління, військовими формуваннями, правоохоронними органами та органами загальної компетенції Сектора безпеки та оборони держави. Однією з основних складових частин організації територіальної оборони є забезпечення проведення комплексу заходів мобілізаційної підготовки та мобілізації. Okремі заходи територіальної оборони, які стосуються організації протидії диверсіям і терористичним актам, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, забезпечення проведення навчань

і операцій з підтримання миру та безпеки, здійснюються в мирний час, у кризових ситуаціях (загрозливий та особливий період), відповідно до законодавства України. Ці заходи є однією з форм підготовки до дій в умовах правового режиму воєнного стану (воєнного часу). Визначені законодавством України органи управління, сили і засоби Сектора безпеки та оборони є суб'єктами територіальної оборони, які здійснюють заходи щодо забезпечення обороноздатності держави.

На наш погляд, виникла необхідність розробки теорії стабілізаційних і специфічних дій, спеціальних операцій на власній території як складової частини ТрО. При цьому, якщо за способами підготовки і застосування стабілізаційні дії подібні до загальновійськової операції, то за змістом вони достатньо відрізняються.

Виходячи з наведеного ми повинні чітко розуміти, що увесь накопичений історичний досвід не повинен сприйматися однозначно і в сталому вигляді переноситися в сучасні умови, так би мовити, канонізуватися. Такий підхід неодноразово засвідчував свою безпідставність і недієвість. Отже, і сьогодні буде далеко не зайвим, а навпаки, суттєвим положення про те, що будь-який минулий досвід потребує безперервного творчого удосконалення і практичного випробування з урахуванням всієї сукупності наявних чинників, а також тих змін, які виникають. Неможливо вирішувати завдання обороноздатності держави новими прийомами, якщо уважно не вивчити доречність або хибність і помилки старих підходів.

1. Про оборону України [Електронний ресурс]: Закон України № 2020/2000 від 05.10.2000 р. – Режим доступу: www.infodisk.com.ua.
2. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України [Електронний ресурс]: Затв. Указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016. – Режим доступу: www.infodisk.com.ua.
3. Муженко В.М. Перспективні напрямки розвитку Збройних Сил в умовах суттєвих змін у воєно-політичній ситуації навколо України на період до 2020 року / В.М. Муженко // Наука і оборона. — 2015. — № 3–4. — С. 22–27.

4. *Палій В.В.* Обґрунтування завдань Збройних Сил України при веденні територіальної оборони: дис. канд. військ. наук : спец. 20.01.05 – Будівництво Збройних Сил / В.В. Палій / ЦНДІ ЗС України. – К., 2006. – 237 с.
5. *Романченко І.С.* Роль і місце територіальної оборони України в загальній системі оборони держави / І.С. Романченко, В.С. Фролов // Наука і оборона. – 2009. – № 1. – С. 36–39.
6. *Фролов В.С.* Територіальна оборона України: якою їй бути? / В.С. Фролов, І.С. Романченко, В.В. Палій // Наука і оборона. – 2007. – № 1. – С. 12–21.
7. *Фролов В.С.* Шляхи підвищення ефективності системи управління територіальною обороною України / В.С. Фролов, І.С. Романченко, В.В. Палій // Наука і оборона. – 2009. – № 4. – С. 6–11.
8. *Фролов В.С.* Обґрунтування механізму щодо визначення необхідного складу військових формувань територіальної оборони в зоні воєнного конфлікту: дис. канд. військ. наук : спец. 20.01.05 – Будівництво Збройних Сил / В.С. Фролов / ЦНДІ ЗС України. – К., 2010. – 191 с.
9. *Саганюк Ф.* Територіальна оборона: резерв обороноздатності країни / Ф. Саганюк, В. Гуменюк // Військо України. – 2011. – № 6. – С. 15–17.
10. *Замана В.М., Ткачук П.П., Єфімов Г.В., Грабчак В.І., Яковлев М.Ю.* Воєнна організація, сектор безпеки, територіальна оборона держави: державно-управлінський аспект: монограф. / [В.М. Замана, П.П. Ткачук, Г.В. Єфімов та ін.]. – Львів: АСВ, 2013. – 339 с.
11. *Панкратов Є.С.* Територіальна оборона / Є.С. Панкратов, В.І. Єфіменко // Оборонний вісник. – 2015. – № 11. – С. 12–16.
12. Про Стратегічний оборонний бюлетень [Електронний ресурс]: Указ Президента України № 240/2016 від 06.06.2016 р. – Режим доступу: www.infodisk.com.ua.
13. Воєнна доктрина України [Електронний ресурс]: Указ Президента України № 555/2015 від 02.09.2015 р. – Режим доступу: www.infodisk.com.ua.
14. Положення про територіальну оборону України: Указ Президента України від 02.09.2013 р. № 471/2013. – К., 2013. – 13 с.
15. *Луньков А.В.* Організація територіальної оборони в Росії та Білорусі / А.В. Луньков, О.П. Гулима // Військово-науковий вісник. – 2015. – № 23. – С. 253–264.

16. Наставление по территориальной обороне СССР. Часть 1 (проект): Оперативно-стратегические органы руководства, военный округ, пограничный округ, округ внутренних войск. – М.: ГШ, 1986. – 108 с.
17. Наставление по территориальной обороне СССР. Часть 2 (проект): Зона территориальной обороны. – М.: ГШ, 1986. – 211 с.
18. Наставление по действиям войск охраны тыла (проект). – М.: ГШ, 1986. – 87 с.
19. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://svoboda.org.ua/news/documents/00017718/>.

Надійшла до редакції 13.07.2016 р.

Рецензент: *І.М. Томюк*, кандидат історичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету, Львівський університет бізнесу і права, м. Львів.

Ефимов Г.В., Музика О.О.
**СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ
ОБОРОНЫ УКРАИНЫ – ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ**

Статья посвящена исследованию проблем становления и развития системы территориальной обороны Украины как системы общегосударственных, военных и специальных мероприятий, которые осуществляются с целью обеспечения обороноспособности и суверенности страны, особенно в условиях совместных действий разнородных и разноведомственных сил и средств составных структур Сектора безопасности и обороны Украины, их влияние на разрешение военного конфликта с целью внесения необходимых изменений в нормативно-правовую базу в сфере национальной (военной) безопасности.

Ключевые слова: территориальная оборона, силы специальных операций, военный конфликт, формы и способы вооруженной борьбы.

Yefimov G., Muzika O.
**FORMATION AND DEVELOPMENT OF UKRAINE TERRITORIAL
DEFENSE SYSTEM – THE HISTORY AND THE PRESENT TIME**

The article deals with the research of formation and development of Ukraine territorial defense system problems, as a system of national, military and special measures that are accomplished with purpose of defensive capacity and state sovereignty providing, especially under conditions of joint actions of different armed services and different departmental forces and component structures means of security and defense of Ukraine sector, its influence on military conflict resolution with purpose of required changes introduction into normative and legal base in the sphere of national (military) security.

Key words: territorial defense, special operations forces, military conflict, forms and ways of armed fighting.